

पुलांगु प्याखं-इकुनप्याखं

जीवनकुमार महर्जन

उपप्राध्यापक, नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
email: jeevan.maharjan@cdnb.tu.edu.np

नेपालभाषाय् प्याखं धाय्बले नाटक व नृत्य नितां कःघाः । नेपालय् देवदेवीया प्याखं भाव नृत्यं शुरु जुयाः लिपा नृत्य नापनापं मे हालीगु विकास जुजुं बुलुहं नाटकया रूप काःगु खः । देवदेवीया प्याखं ख्वाःपाः पुयाः हुङ्गु खः । लिपा तिनि संवादया विकास जुल । थथे प्याखं दकलय् न्हापां भाव नृत्यं शुरु जुयाः लिपा संवादतक विकास जूगुलिं हे प्याखं धाय्बले नाटक व नृत्य नितां कःघाःगु जुइमाः । तान्त्रिक शक्तिया मू स्रोतकथं पूजाआजा यानावयाचोंपिं पीठगण द्यःयात मूर्ति जक थापना यानाः मगानाः उगु मूर्ती जीवन्यास विधिं देवत्व प्रतिस्थापन याय्धुंकाः तिनि व द्यःया सजीवता दइगु विश्वास जूगुलिं थीथी देवदेवीयात सजीवता बीगु झोलय् मनूया शरीरदुने द्यः दुबिकेगु परम्परा न्हात । थुगु हे परम्परादुने थीथी मातृकायात नं सजीवता बीगु ज्या जुल । थ्व हे झोलय् इकुनप्याखं दय्केगु ज्या जुल जुइ । तान्त्रिक शक्तिलिसे स्वापू दुगु अजिमा प्याखंत मल्लकालीन इलय् इकुनप्याखंया नामं म्हसीका वयाचोंगु खः । इकुनप्याखंया नामं परिचित प्याखंत थौंकन्हे थीथी नामं म्हसीकाः वयाचोंगु दु ।

मूखँगोः - प्याखं, द्यःप्याखं, अजिमाप्याखं, इकुनप्याखं, गाछि, दबू, प्याखंमोः, नासःद्यः, घंगला

१. म्हसीका

विश्वय् पुलांगु साहित्य विधामध्ये नाटक नं छगू खः । थौं सोयां करीब २५०० दँन्हाः हे ग्रीसय् पाश्चात्य नाट्य साहित्यया जन्म जुइधुंकल । एस्किलस, सोफोक्लिज, युरिपाइडिज थेंजाःपिं महान् नाटककार उगु ईयापिं खः । ग्रीसया थुपिं महान् नाटकारपिनिगु नाटकया लिधंसाय् अरिष्टोलं नाट्य सिद्धान्त निमाणर् यात । वय्कलं थःगु सफू प्वेतिकसय् कलाया मेमेगु अंग थें तुं काव्य व साहित्य जीवनया भिमेसिस खः धकाः उल्लेख यानातःगु दु । अथे हे वय्कलं फुक्क नाटक मखुसां त्रासदी-नाटक दक्कले उत्कृष्ट काव्य

जीवनया दक्कले बांलाःगु अनुकरण खः धयातःगु दु । अरिष्टोटलया कथं त्रासदी नाटकय् गौरवपूर्ण ज्याया अनुकरण जुइ । थुकी करुणा व त्रास थेंजाःगु मनोभावया विरेचनया नितिं करुणा व त्रासपूर्ण घटनात दुथ्याकाः न्हेबोयातइ । उकिं सुं छम्ह तःधंम्ह मनूया छुं छगू गलतीं पतन जूगु केनाः वप्रति सहानुभूति वंकेगु हे उगु ईया पाश्चात्य नाटकीय परम्परा खः ।

प्राचीन संस्कृत साहित्य नं थौं सोयां २००० दँ न्ह्यः नाटककारं भासं स्वप्नवासवदत्ता थेंजाःगु उत्कृष्ट नाटक चोःगु खः । संस्कृत काव्यशास्त्रया विद्वान्तयसं काव्येषु नाटकं रम्यम् धकाः नाटकयात साहित्यया दक्कले न्हाइपुगु साहित्यिक विधाकथं कयातःगु दु ।

संस्कृतय् नाटकयात न्यागू वेदकथं कायगू याः ब्रह्मां ऋग्वेदपाखें संवाद, सामवेदपाखें मे, यजुर्वेदपाखें अभिनय व अथर्ववेदपाखें रसयात छथाय् तयाः नाट्यवेद नांया न्हूगु छगू वेद दय्कल (थापा, २०५०, पृ. ६५) ।

नेपालय् नं नाटक चोयाः केनीगु परम्परा न्हूगु मखु । नेपालय् ईपू १५० दँय् हरिसिद्धि प्याखंया जन्म जुइधुंकल धैगु न्यनेदु । दथुइ त्वाः दयाचोंगु थ्व प्याखं प्रताप मल्लया पालंनिसें थौंतक न्हायानावयाचोंगु दनि (श्रेष्ठ, ११२०, पृ. ११) । प्राचीन इलय् जुजुपिन्सं हे नाटक चोय्गु नापं म्हितेगु नं याः । नाटकं उगु ईया जनजीवनय् क्वातुक हा जोनेधुंकल धैगु खँ नेवाःतय्गु थीथी त्वालया दुगु दबुलिं स्पष्ट यानाचोंगु दु । अथे हे चीनीया यात्री वाड हु ऐन चैकोया यात्रा वृत्तान्तय् नेपाःया नाटक विकासया खँ न्हाथनातःगु दु ।

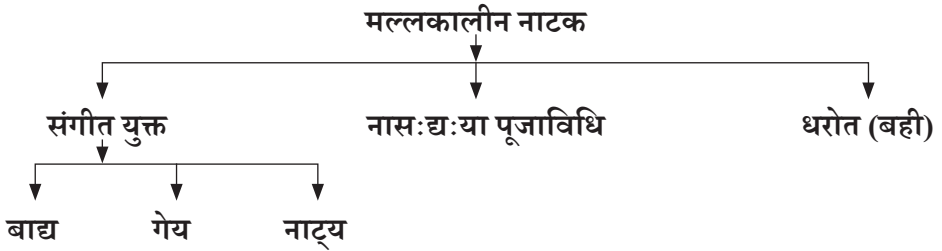
मध्यकालय् नेवाः समाजय् प्रचलित प्याखंतमध्ये अजिमाप्याखं नं छगू खः । नेवाःतय्गु बस्तीदुने थौःतक नं हुइकावयाचोंगु थुकिया दसि खः । खोपया नवदुर्गा प्याखं नं अजिमा प्याखं खः । खोपया इकुंद्वलय् दकले न्हापां हुइकीगु कारणं थुगु प्याखंया नां इकुनप्याखं खः धकाः भक्तपुरको नवदुर्गा गण नांया सफुती न्हाथनातःगु दु । तर यें, किपू, थेचो आदि थासय् नं इकुनप्याखं दुगु खँ मध्यकालीन अभिलेखं केनाचोंगु दु । उकिं इकुनप्याखं गुजोःगु प्याखं खः ? धैगु अनुसन्धानया विषय जुयाब्युगु दु । थुकिया अध्ययनया नितिं अजिमाप्याखं, इकुन खँगोःया ध्वनि ह्यूपाः व सांस्कृतिक स्वापूया लिधँसाय् विश्लेषण जूगु दु । अथे हे प्राथमिक स्रोतकथं अभिलेख व द्वितीयक स्रोतकथं पुस्तकालय सामग्री छेलातःगु दु ।

२. नाटक परम्परा

प्राचीन नाटक जुजुया काय् म्हायाय् व जुजु खलः पिनिगु जंको, इहिपा, कय्तापूजा जन्मन्हिया लसताय् दय्काः केनीगु खः । जुजु धर्म मल्लया जन्मोत्सवय् चतुरङ्क रामायण व इहिपाया लसताय् नेसं ५०३ स भैरवानन्द प्याखं केंगु खः । जुजु भूपतीन्द्र मल्लया इहिपाया लसताय् प्याखं धेंधेंबल्ला कासा समेत

यात । थ्व कासाय् थँया प्याखंयात २० तका, नादलयात ९ मोह, थिमि, सको गोल, चांगु हःगु प्याखंयात ६/६ मोह व पनौती, नाला श्री खंकपुर हःगु प्याखंयात २/२ मोह दां पुरस्कार ब्यूगु खः (वज्राचार्य (क), ११०५, पृ. १५) । उकिं उगु ईया नाटक मनोरञ्जनया साधनया रूपय् उत्पत्ति जूगु खः । प्राचीन नाटक खासयाना रामायण, महाभारत, जातक, अवदान, पुराणय् आधारित जुयाः चोयूगु परम्परा दु । हनुमान नाटक रामायणय् आधारित, वीरकुश नाटक जातकं कयातःगु खः (कसाः, १०८४, पृ. ७) ।

नेपालभाषाय् प्याखं धाय्बले नाटक व नृत्य नितां कःघाः । नेवाःतय्सं हुलाप्याखं सोयूगुयात प्याखं सोयूगु व देवदेवी नाटक सोयूगुयात नं प्याखं सोयूगु हे धयाचोंगु दु । नेपालय् देवदेवीया प्याखं भाव नृत्यं शुरु जुयाः लिपा नृत्य नापनापं मे हालीगु विकास जुजुं बुलुहं नाटकया रूप काःगु खः (श्रेष्ठ, ११२०, पृ. १२) । देवदेवीया प्याखं ख्वाःपाः पुयाः हुइगु खः । लिपा तिनि संवादया विकास जुल । थथे प्याखं दकलय् न्हापां भाव नृत्यं शुरु जुयाः लिपा संवाद तक विकास जूगुलिं हे प्याखं धाय्बले नाटक व नृत्य नितां कःघाःगु जुइमाः । उकिं मल्लकालीन नाट्य परम्परा चोज्याया थी थी अंगत दु ।

मल्लकालीन नाटक धैगु हे संगीतयुक्त जुइ । गुकी वाद्य, शब्द, अभिनय दको ल्वाकः ज्यानाचोनी । अथे हे नासःद्यःया पूजाआजा विधि नापं दय्माःगु परम्परा दु । प्याखं स्यँसानिसें कोमचाःतले जूगु ल्याःचाःया खाता नं तइगु खँ गौरी विवाह नाटक यलय् क्यंबले तयातःगु गौरी विवाह प्याखन हुयकल याडाया धरोत अभिलेख ग्रन्थं स्पष्ट याः ।

प्राचीन नाटकया नाटकीय परम्पराध प्रास्तावना अंकय् मंगलाचरण नान्दी श्लोक, नान्दी म्ये, सूत्रधारण्या प्रवेश, वास्तविक नाटकया शुरुवात जुइगु राजकुमार नापं मन्त्री वा मन्त्रीया काय्पिं शिकार म्हितःवनीगु जंगलय् राक्षस नापलाइगु लिपा राजकुमार व राक्षसया दथुइ ल्वापु जुयाः राजकुमार त्याकीगु, अथे हे राजकुमार व राजकुमारीया इहिपा जुइगु अले सकलें हर्ष जुइगु थ्व फुक्कं साधारयातया पुलांगु नाटकया विशेषता खः (वज्राचार्य, १११२, पृ. ५५) ।

नाटकय् पात्र चयन याय्गु झोलय् मनुष्य वर्ग व राक्षसवर्ग यानाः निगूकथंया पात्रत सृजनायानातःगु दु । जुजु, राजकुमार, राजकुमारी, मन्त्री, राजकुमारया पासापिं, राजकुमारीया पासापिं थेंजाःपिं उच्च वर्गया पात्र सृजना यानातःगु दु । अथे हे कोय् वर्गया माझीत नं पात्र दुथ्याकातःगु दुसा ब्रम्हु पात्र नं दुथ्याकातःगु दु ।

नेपालभाषाया पुलांगु नाटक पूर्वीय साहित्यया नाटकया आपालं प्रभाव लाःसां थुकी थःगु हे विशेषता दु । प्रख्यात, उत्पाद्य व मिश्र थ्व सोता पूर्वीय नाटकया बाखंचुया मू स्रोतकथं काइ (थापा, २०५०, पृ. ६७) । इतिहास, पुराण व लोकबाखं आदिया आधारित जुयाः चोइगु नाटकयात प्रख्यात दुने दुथ्याकातःगु दु । अथे हे प्याखं चोमिया विशुद्ध मौलिक कल्पनाय् केन्द्रित जुयाः चोयातःगु नाटक उत्पाद्य दुने लाकातःगु दुसा प्रख्यात व उत्पाद्य निगुलिं ल्वाकःज्याःगु नाटक मिश्र दुने लाकातःगु दु (कसाः, १०८४, पृ. १५) ।

३ पुलांगु प्याखंया बो

३.१ प्रस्तावना अंक

मल्यकालीन नाटकया थीथी बोमध्ये प्रस्तावना अंक नं छगू खः । थ्व बो नाटकया दकलय् न्हापांगु बो खः । रत्नेश्वर प्रादुर्भाव, विक्रम चरित, मूलदेव शशिदेव, ययात्युपाख्यान आदि नाटकया लिधँसाय् प्रस्तावना अंक दुने मंगलाचरण, नान्दी श्लोक, नान्दी मे सुत्रधारया प्रवेश, देसवर्णना, राजवर्णना दु । अथे हे गुलिं गुलिं नाटकय् इष्ट देवदेवीया वर्णन यानातःगु दु । उकिं प्रस्तावना अंकय् नाटक सुथांलाक न्हाके फय्मा धकाः दकलय् न्हापां मंगलकामना यानाः नासःद्यया स्तुति याइ नापं नासःद्यया गुणगान याना आराधाना नं याइ ।

३.२ नान्दी मे

मल्लकालीन नाट्य परम्पराकथं नाटकया दकले न्हापां प्रस्तावना अंक दइ । प्रस्तावना अंकय् नं न्हापालाक मे दइ । नान्दी मेयात शून्य मे नं धाः । थ्व मे हालीबले दबुली सुं नं दइमखु लिदबुली चोनाः खिं थानाः नाखःद्यया स्तुति यानाचोनी (कसाः, १०८४, पृ. १५) ।

नेवाःत विशेष यानाः थीथी द्यःत हनीपिं खः गथेकि महाद्यः, नारांद्यः, ससुद्यः, भिंद्यः गनेद्यः आदि । अथे हे न्याद्यः, भ्याय्द्यः, वास्याःद्यः, न्हाय्पंस्याःद्यः, मचा दय्काबीम्ह द्यः, न्यासि वने सकेकाःबीम्ह द्यः, खँ सय्काःबीम्ह द्यः दु । उकिं नेवाः तय् न्हागुं याय्त नं छम्ह छम्ह आरारधणा याय्गु चलन दु । न्हागु ज्याखँय् नं ज्या याय्बले हिसि दय्क नासलं लिकेमाःगु आवश्यकता दु । नासलं लितकि व ज्या बांलाइ धैगु धारणा नेवाः समाजय् दु । अथे खःसां नं नाःसःद्यया पूजा प्याखं, मे, बाजं सय्केगु ज्याय् जक

लिकुनाचोंगु दु । नासःद्यः धैइम्ह नृत्यश्वर वा नाट्यश्वर वा महाद्यः खः नासःद्यःयात नृत्यनाथ व नाट्यश्वरया पर्यायवाची शब्द खः । प्याखं केनीबले नासःद्यःया आराधाना याय्माःगु मदय्क मगाःगु अंग खः । थ्व आराधाना प्याखंमोःत नासलं लुइमाः व ज्या पूवनेमाः धकाः याइगु खः ।

३.३ सूत्रधार

नान्दी मे धुंकाः सूत्रधारया प्रवेश जुइ । सूत्रधार हे नाटकयात शुरुवात याइम्ह खः । सूत्रधारयात नट नं धाः । महाद्यः सूत्रधार जुयाः म्हिती । सूत्रधारं सोकुमिपिन्त प्याखंचोमिया नां न दबुली प्याखं केनेमाःगुया उद्देश्य सकतां खँ कनेगु याइ (वज्राचार्य (ख), ११०५, पृ. १५) ।

मल्लकालीन नेपालभाषा नाटकय् नटीं मेया माध्यमं देशवर्णन याय्गु चलन दु । प्याखंचोमि जुजुया वा सुं मेम्ह चोमिया देय्या वर्णन यानाः परिचय बीगु हे देशवर्णन खः ।

॥ राग नन्त ॥ ज ॥

सुन्दल पद्मकास्तपुलि देश नाम ॥ ध्रु ॥

भैलव ब्याधस भयानक रूपन

शिलस चंदलमा कोखा छेलमालन ॥ ध्रु ॥

यंदायनि देविमायि रोकया गति

दयानखे मान बिओ भूगतिमुगति ॥ (महर्जन, ११२४, पृ. २)

देशवर्णना याय्गु चलन दुथें राजवर्णना याय्गु नं परम्परा दु । मल्लकालया ईया राजवर्णनाय् अति बांलाम्ह, भिंम्ह, सःस्यूम्ह, ग्यानिम्ह, बुद्धिमानम्ह धकाः जुजुया प्रतापी, ज्याया निपुणता, विवेक आदिया बारे वर्णन याय्गु परम्परा दु ।

॥ राग काफि ॥ प्र ॥

श्री जय विष्णुमल्ल जय प्रताप ॥ ध्रु ॥

लधुल विष्णु मल्ल जत बखान

मनन भालया कार्ज याक्व परिपुन ॥ ध्रु ॥

बुझिक चतुल ग्यानि मते बस थिन

विवेक विचालश अतिन नि ॥ ध्रु ॥ (महर्जन, ११२४, २)

मल्लकालीन नाटकय् देय्या वर्णन याय्गु व जुजुया वर्णन याय्गु परम्परा दु । देय्या वर्णन याय्गु झोलय् तसकं बांलाःगु सुन्दर थीथी देवदेवीपिं बिराजमान जुयाः पवित्र जूग देय् धकाः वर्णन याइ । अथे हे

अति बांलाम्ह, सुन्दरम्ह, बुद्धिमान, ज्ञानी बहादुरम्ह धका: राजवर्णन यायगु चलन दु । उकिं देय्या वर्णन व जुजुया वर्णन याना: नाटकय् राष्ट्रिय मेकथं न्हयबोयगु चलन दु ।

३.४ संगीत प्रस्तुति

मल्लकालीन नेपालभाषा नाटक निगू शैली चोयात:गु दु । छगू पद्य शैलीं मेगु गद्य शैलीं । रत्नेश्वर प्रादुर्भाव, एकादशी चरित्र, कर्पावती चरित्र नाटक पद्यात्मक शैलीं चोयात:गु ख:सा धान्यवती प्याखन, मूलदेवशशिदेव, विक्रमचरित्र, ययात्याख्यान आदि नाटक गद्यात्मक शैली चोयात:गु नाटक ख: । पुलांगु नाटकय् पद्यं चोयात:सां गद्यं चोयात:सां संगीतं त:धंगु भूमिका म्हिताचोनी । गद्यं चोयात:गु नाटकय् सोयां नं पद्यं चोयात:गु नाटकय् संगीत माध्यमं अभिनय याइ, गथेकि थौकन्हेया मेप्याखं । पात्र दुहांपिहां जुइबले बाजं थायगु, पँय्ता: पोंगा पुइमा:गु उगु ईया नाटकया परम्परा ख: ।

नेपालभाषाया यको पुलांगु ई थ्यंक: मवंसे थनिं निस: चा:चू दँ न्ह्य:या जुजु जयप्रकाश मल्लं रचना यानात:गु रत्नेश्वर प्रादुर्भाव नाटक जक सो:सां चीनिया ओपेरा थें 'गीति-नृत्य नाटक' धाय्लो:, गुकी संगीत, नृत्य व साहित्य सोतां ल्वाकज्या:गु दु (श्रेष्ठ, ११२०, पृ. ११) ।

छुं नं ज्या यायन्ह्य: ज्या पूवनेमा, भिनेमा, सिद्ध जुइमा धका: मंगलकामना याइ । प्राचीन नाटक परम्पराय् नं नाटक शुरु यायन्ह्य: नास:द्य:यात खुसि याय्कथ मंगलाचरणया रूपय् द्य:ल्हाय्मा: । द्य:ल्हाय्त् प्याखंमो:त दकों दबुली झो:लिं वया: सोकुमिपिन्त ल्हा: निपां बिनित्ति याय्मा: । अथे झो:लिं चोनेधुंका: बाजंखल:तय्सं खिं बाजं थाना: नास:द्य:या आराधना याय्कथं द्य:ल्हाइ । थौकन्हे नं नेवा:तयगु परम्परागत छुं नं बाजं थायन्ह्य: द्य:ल्हाय्मा:गु चलन लेनाचोंगु दनि ।

मल्लकालीन नाटकय् राग व तालयात नं त:धंगु महत्व बियात:गु दु । संगीतय् रागया थ:गु हे विशेषता दु । प्रत्येक राग हालीबले छगू निश्चित ई दइ (श्रीवास्तव, १९८८, पृ. १२३) । छन्हु चच्छिया दुने हालीगु थीथी राग दु अर्थात २४ घौ दुने थीथी इलय् थीथी राग हाली । सुथय् हालीगु बहनी हालीमखु, बहनी हालीगु न्हिनय् हालीमखु, प्रत्येक राग थ:थ:गु निश्चित इलय् जक हाली ।

नेपालभाषाया मे क्षेत्रय् सिनाज्या मे, तुकाज्या मे, सिलु मे, मालश्री मे, सितलामाजु मे, वसन्त मे, होली मे, धातु मे बखत बखतय् जक हालीगु बखत मेत ख: । थुकथंया मेत थ:गु निश्चित इलय् जक हाली । अथे हे नेपालभाषाया संगीत लागाय् नं छन्हु चच्छिया दुने थुकथं थीथी रागत हालीगु चलन दु ।

राग	मे हालीगु ई
ब्यांचुलि	नसंचा इलय् हालीगु मे

भक्त	द्यः तुइसे चोंसां निसें ७ ताः तक
जयसिरी	सुथसिया ७ ताः निसें ९ ताः तक
मालुवा	सुथसिया ९ ताः निसे १२ ताः तक
विभास	न्हिनसिया १२ ताः निसें १ ताः तक
आसावारी	न्हिनसिया १ ताः निसें २ ताः तक
पद्मजति	न्हिनसिया २ ताः निसें ३ ताः तक
देसा	न्हिनसिया ३ ताः निसें ४ ताः तक
कौसी	न्हिनसिया ४ ताः निसें ५ ताः तक
केदार	सनिलया ५ ताः निसें ६ ताः तक
रामकलि	सनिलया ६ ताः निसें ७ ताः तक
बिजय	बहनिसिया ७ ताः निसें १० ताः तक
विभास	बहनिसिया १० ताः निसें ११ ताः तक
नाथ	बहनिसिया ११ ताः निसें १२ ताः तक
कोला	चान्हसिया १२ ताः निसें १ ताः तक
नमामि	चान्हसिया १ ताः निसें २ ताः तक
मालवा	चान्हसिया २ ताः निसें ३ ताः तक

सुथसिया ३ ताः निसें हाकनं ब्यांचुलि हालेगु शुरु जुइ (भिन्तुना, १११४, पृ. ५७) ।

संगीतय् राग गुलि आवश्यकता दु, उलि हे तालया नं आवश्यकता दु । राग मदुगु संगीत न्यालुसे चों थें तालमदुगु राग नं न्यालुसे चोनी । छम्ह मे हालीम्हसित संगीत आवश्यकता दुथें संगीतयात राग आवश्यकता दु । अथे हे रागयात तालया आवश्यकता दु । संगीतशास्त्रया सिद्धान्त कथं तःताजि राग थें तःताजि ताल नं दु । गथेकि प्रताल, परिमाणताल जति, अस्तरा रूपक, खर्जति, परिमा, लंता, त्रिमाड, चोताल, एकताल आदि ।

तिप व झाक धैगु पुइगु छगूकथं बाजंया ताल खः । थीथी इलय् हालीगु व बखत बखतय् हालीगु मे थें तुं थो पुइधुंकाः प्याखंमोःत दबुली पिहांवइबले आः प्याखनय् गुजोगु अवस्था वय्तेन धैगु संकेत बी । थ्व नितां पुइगु पँय्ताः व पोंगानाप सम्बन्ध दुगु संगीत खः । उकिं तिप व झाक पात्र व बाखंया अवस्थायात कयाः पुइगु याइ ।

रत्नेश्वर प्रादुर्भाव नाटककथं तिप धैगु द्यः मनू वा भिंगु ज्या जुइ धैगु संकेत बी माल धाःसा पुइ । थ्व

झिंगु ज्याखँय् न्ह्याथाय् न्ह्याम्हेसिया नितिं नं पू तर नाय् व द्वारपाल थेंजाःपिं चीधपिं प्याखंमोःतय्गु नितिं छपुं मपूसे छत्वाःचा जक पुइ (कसाः, १०८४, पृ. च) । थीथी नाटकय् भिंगु ज्या जुइगु वा द्यः, मनू वइगु इलय् तिप पुइगु परम्परा दु ।

थन सरस्वती देवी अन्तर्धान जुओ ॥ तिप ॥ (कसाः, १०८४, पृ. ६४)

थन रत्नावलि पनिसेन रत्नेश्वर पूजा याक ॥ तिप ॥ (कसाः, १०८४, पृ. २७)

रत्नेश्वर प्रादुर्भाव नाटकय् द्यःपिं वःगु, द्यः पूजा याकूगु आदि भिंगु ज्याया नितिं तिप पुइकातःगु दु ।

थन राजाचा व मन्त्रीया ओओ ॥ तिपन ॥ (महर्जन, ११२१, पृ. ४७)

प्रजापनी ओओ ॥ तीपन ॥ (महर्जन, ११२१, पृ. ५१)

धान्यवति नाटकय् राजा, मन्त्री, प्रजा आदि भिंपिं मनूत वःगु संकेत बीत तिप पुइकातःगु दु ।

अथे हे झाक पुइबले दैत्य, राक्षस वइगु वा मभिंगु ज्या जुइन धैगु संकेत बी । दैत्य अथवा राक्षस दबुली वय् वनीबले वा छुं नं अकर्म, मभिंगु ज्या जुइगु कने मालधाःसा झाक पुइ । झाक पुइगु धैगु हे अशुभया संकेत खः ।

थन भीमनाद राक्षस ओओ ॥ झाक ॥ (कसाः, १०८४, पृ. ५१)

थन राक्षस ओं ॥ झाक ॥ (कसाः, १०८४, पृ. ४९)

थन रत्नावलि पनि हरण याडाओ सुवाहुदैत्य पनि पाताल ओं ॥ झाक ॥ (कसाः, १०८४)

थन दैत्य पनि ओओ ॥ झाक ॥ (कसाः, १०८४, पृ. ३४)

रत्नेश्वर प्रादुर्भाव नाटकय् राक्षस वःगु हरण यानाः यंकूगु मभिंगु ज्याया संकेत झाक पुइकाः याकातःगु दु ।

थन राक्षस ओओ ॥ झाक ॥ (महर्जन, ११२१, पृ. ६०)

थन मन्त्रिचा देओरा लओ लहाडाओ छोक ॥ झाक ॥ (महर्जन, ११२१, पृ. ५०)

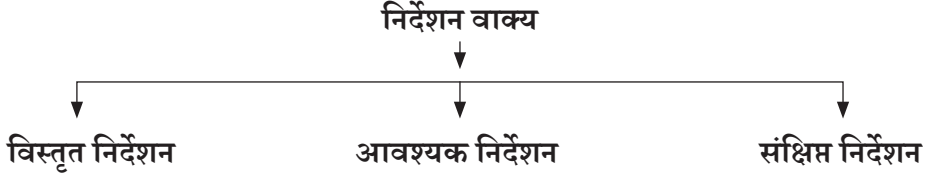
थन देओरा नं मन्त्रिचा स्याय हओ ॥ झाक ॥ (महर्जन, ११२१, पृ. ५७)

धान्यवति नाटकय् राक्षस वःगु द्यःलायात लःल्हानाः छोःगु, स्याके छोःगु आदि मभिंगु ज्याया संकेत झाक पुइकाः याकातःगु दु ।

३.६ निर्देशन वाक्य

प्राचीन नाटकय् निर्देशन वाक्यया तःधंगु भूमिका दु । नाटकयात मुख्य रूपं न्ह्याकेगु ज्या निर्देशन वाक्यं याइ । निर्देशन वाक्य नाटकय् थीथी दृष्यत बोय्त, प्याखंमोःतय्त थीथीकथं अभिनय् याकेत, थीथी थासय् वना खँल्हाबल्हा याकेत छेलातःगु दु । प्राचीन नाटकय् नेपालभाषाया नाटकय् जक मखु संस्कृत,

मैथिली नाटकय् तक नं नेपालभाषां निर्देशन् वाक्य छेलातःगु दु । मल्लकालीन नेपालभाषा नाटकया आधारय् निर्देशन वाक्ययात थीथी कथं छेलातःगु दु ।

विस्तृत निर्देशन नाटकय् हरेक पक्षया निर्देशन बीकथं बीगु निर्देशन खः । जुजु जयप्रकाश मल्लया रत्नेश्वर प्रादुर्भाव नाटकय् थीथी दृष्यया निर्देशन वाक्य, प्याखंमोःत थीथी थासय् वना खँल्हाबल्हा याय्गु निर्देशन वाक्य, झाक, तिप पुइगु, थी थी रागतालाया, प्याखंमोःत दबुली दुहांपिहां जुइगु निर्देशन वाक्यत छेलातःगु दु, रत्नेश्वर प्रादुर्भाव नाटकय् थुगु कथं उगु ईया नाटकीय परम्पराय् छेलीगु फुक्क कथं निर्देशन वाक्यत छेलातःगु दु । उकिं रत्नेश्वर प्रादुर्भाव नाटकय् विस्तृत रूपं निर्देशन वाक्यत छेलातःगु दु ।

गुलिगुलिं प्राचीन नाटकय रत्नेश्वर प्रादुर्भाव नाटकय् थें विस्तृत रूपं निर्देशन वाक्य मछ्यःसे थःत माःछि जक निर्देशन वाक्य छेलातःगु दु । कर्पावती चरित्र नाटकय् विस्तृत रूपं निर्देशन वाक्य छेलातःगु मदु । थुकी प्याखंमोःत दबुली पिहांवय्गु, दुहांवनेगु, थीथी दृष्यया नितिं खँल्हाबल्हाया नितिं निर्देशन छेलातःगु दु । अथे हे सिद्धिनरसिंह मल्लया एकदशी व्रत नाटकय् छुं छुं निर्देशन वाक्य छेलातःगु दु ।

३.६ खँल्हाबल्हाया शैली

न्हापा प्याखं केनेत त्वाःत्वालय् दबू दय्कातःगु प्रमाण थौतक नं लेनाचोंगु दनि । प्राचीन नाटक परम्पराकथं प्याखं हुइकेत दबूया आवश्यकता जूगु स्पष्ट जू । दबू विशेष यानाः लाय्कू लिक्क छुं प्रसिद्ध छःया लिक्क व त्वाःबहाःया मुख्य थासय् दय्कातःगु दु । दबू माथुबो सोयां कुछित्या थकयाः पेकुंलाक दय्कातःगु दु । गनं-गनं माथुबो सोयां थमकाःसे बँय् हे पेकुंलाक दय्काः दबूया रूपय् छेलातःगु नं दु । अथे खःसां नं दबू माथुबो सोयां थकयातःगु जुइमाः धैगु धारणा दु । दबूया नाप लगभग २० कु अथवा ३० कु हाकः ब्या दैगु खनेदु (जोशी, १०९०, पृ. ५) ।

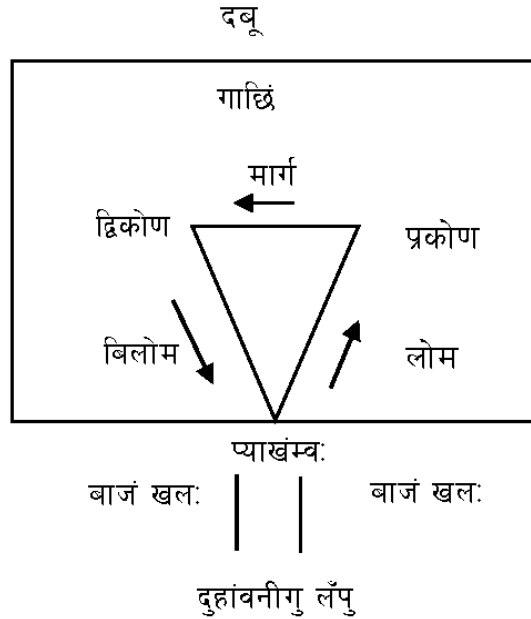
प्राचीन दबुली थौकन्हेया आधुनिक नाटक केने मज्यु धैगु जनधारणा दु । यदि व हे दबुली केने मालधाःसा दबू तःधं यानाः मेगु ब्यागलं दबू दय्के थें यानाः केनेमाः तर थौकन्हे थ्व धारणा मदय्धुंकल ।

मल्लकालय् प्याखं केनीबले थौकन्हे थें टिकट कयाः केनेगु चलन मदु । खुल्ला रूपं दबुली केनीगु

ख । दबूया सोखें सोकुमित दइ । प्याखंमोःतय्सं नोंवाइबले सकल सोकुमितय्सं ताइमखु । उकिं दबूया सोखें चोंपिं सकल सोकुमितय्सं ताय्क नोंवाय्त दबूया थीथी थासय् वनाः नोंवाय्गु उगु ईया परम्परा खः ।

प्याखं केनेत दकलय् न्हापां नासःद्यःयात आराधना याय्गु झोलय् प्याखंमोःत दबुली बोयातःगु नाःसःद्यःया पर्दा दथु थासय् (गाछिं) तपेंक वनाः सकिसित बिनित्ति याइबले बाजं खलःतय्सं द्यः ल्हाइ । नासःद्यःया पर्दा दबूया न्होने बोयातइगु जूगुलिं न्हापां छकः जक बोया प्याखं शुरु जुइबले लिकयाछोइ ।

पेकुलाःगु दबुली प्याखंमोःत गन-गन वनाः नोंवाः वनेगु धैगु सीकेत प्रथमकोण, द्वितीयकोण, लोम, मार्ग, विलोमयात त्रिकोणात्मक रूपं लँ ज्यानातइ ।

प्याखंमोःत दबुली वय्धुंकाः न्हापां अभिनय वा नोंवाय्त प्रथम कोणथाय् थेंकःवनेगु लँपुयात लोम धाइ । थ्व लं दबूया जव कुनय् वनी थ्व कुँयात प्रथमकोण धाइ । थन थ्यंकाः प्याखंमोलं प्याखं हुयाः अभिनय याय्गु वा खँल्हाबल्हा याय्गु याइ । जव कुनं खव कुनय् वनेगु लँपुयात मार्ग धाइसा खव कुँयात द्वितीयकोण धाइ । प्याखंमोः खव कुनय् थेंकाः नं प्याखं हुलाः अभिनय याय्गु वा प्रथमकोणय् नोंवाय्धुंकाः खँयात जोड बियाः हानं धाय्माल धाःसा हानं व हे खँपु खँल्हाबल्हा याइ । द्वितीयकोणय् अभिनय याय्धुंकाः बिलोम लँपु जोनाः प्याखंमोः लिहांवइ ।

रत्नेश्वर प्रादुर्भाव, विक्रम चरित्र, मूलदेवशशिदेव, ययात्युपाख्यान नाटकय् प्रकोण, द्विकोण वना

खँल्हाबल्हा याःगु जक उल्लेख यानातःगु दुसा धान्यवती नाटकय् थाय् थासय् मध्येभाषा ओड अर्थात दथुइ चोना भाषा ल्हात धैगु न्ह्यथनातःगु दु । थुकिं छु स्पष्ट याः धाःसा मल्लकालीन नाटकय् प्रथमकोण, द्वितीयकोणय् जक वनाः मखु दथुइ वनाः नं नोंवाय्गु परम्परा दु धैगु सीदु ।

थ्व त्रिकोणयागु सांकेतिक भाव योन्याकार खः । थ्व नाटकय् थुगु थासय् वनाः अभिनय् यात धैगु उल्लेख याना मतःसां उगु ईया परम्परा कथं दबुली त्रिकोणात्मक शैली हे अभिनय याय्माः ।

३.७ दृष्य विधान

मल्लकालीन प्याखंया परम्पराय् प्याखंया बाखंचु कथं दबुली थीथी दृष्य बोय्गु चलन दु । प्याखं शुरु जुसेनिसें कोमचाःतले दबुली छगू जक दृष्य बोयाः तय्बले सोकुमितय्त् म्हाइपुसे चोनेयः । उकिं सोकुमितय्त् अपोः न्हाइपुकेत उगु ईया प्याखं चोमिपिन्सं थीथी दृष्य बोय्गुयात नं थाय् बियाः न्ह्यथनेगु याः । प्याखनय् थीथी दृष्य केनेगु झोलय् गुबले दरवार, गुबले छेँ, गुँ, खुसि, देगःया दृष्य तय्गु याइ । थ्व दृष्य केनेत नाटकय् आन थन दरबार तये धकाः निर्देशन वाक्य चोयातइ ।

रत्नेश्वर प्रादुर्भाव नाटकय् थन सिमा द्वार तय, थन नदि देवल तय, थन सिमा लिकाय थेंजाःगु निर्देशन वाक्य छेलाः दबुली थीथी दृष्य बोय्गु धकाः न्हेथनातःगु दु । अथे हे ययात्युपाख्यानय् नं दबुली दृष्य केनेत कैलास पर्वत तय, नन्दन, नव, चें पुखुल तय, सिमा, स्वानमा तय आदि निर्देशन वाक्य छेलातःगु दु । जुजु भूपतीन्द्र मल्लया विक्रम चरित प्याखनय् नं थना सिमा तयं, पसल तय थेंजाःगु निर्देशन वाक्य छेलाः दृष्य केनातःगु दु ।

४ नासःद्यःया पूजा

गन-गन नेवाःत दु अन अन गनय्द्यः थापना याःथेंतुं नासःद्यः नं थापना याय्गु चलन दु । नासःद्यः निगू खँगोः ‘नासः’ व ‘द्यः’ स्वानाचोंगु खः । नासः धाय्बले सिद्धि, हिसि, सुयातं यय्के फय्केगु, आकर्षित याय्गु, प्रतिभा बोय्गु आदि थुइकेगु याः । द्यःया अर्थ देव जुल । उकिं नासःद्यः धाय्वं सिद्धि, हिसि, थःगु प्रतिभापाखे आकर्षित याकीम्ह द्यः धकाः थुइकेमाः । सुं नं मनू मंदुर्थे मेपिन्त मय्क सनाजुलकि नासः मदुम्ह मनू धकाः धाय्गु चलन दु । उकिं नासः धैगु सुं व्यक्ति दुनेया यइपुगु कला खः । नासःया पूर्व रूप नासल खः ।

नासःद्यः संगीत कःमिपिन्सं पूजा याइम्ह द्यः खः । मेमेगु इलय् सामान्य रूपं जक पूजा याय्गु याःसां मे, बाजं, प्याखं आदि सेने वा सय्केबले नासःद्यः विशेष रूपं पूजा याय्गु चलन दु । थथे मे, बाजं, प्याखं सेनेबले नासःद्यः पूजा याय्माःगु प्रक्रिया पूर्वकेमाःगु मान्यता दु । नासःद्यःयात नाट्येश्वर, नाटेश्वर, नृत्येश्वर,

नटराज आदिया नामं म्हसीकेगु याना वयाचोंगु दु । नाटेश्वर, नृत्येश्वर वा नटराज धाय्बले नृत्य मुद्राय् चोनाचोंम्ह महाद्यः खः । तर नेवाःतय्सं पूजा यानाः वयाचोंम्ह नासःद्यः निराकार प्वाः जक दइ । थुकि छु सीदु धाःसा नेवाःतय्सं पूजा यानाचोंम्ह नासःद्यः थःगु मौलिकतां जाःम्ह द्यः खः ।

नेवाः समाजय् नासःप्वाःया रूपय् नासःद्यः स्थापना यानातःगु दु । नासःप्वाः धकाः सोकुंलाःगु प्वाः तयातइ । थथे प्वाः तयातःथाय् गनं छप्वाः जक तयातःगु दुसा गनं सोप्वाः तयातःगु दु । गनं न्याप्वाः तक नं दु । अथे हे नृत्य मुद्राया मूर्तियात नं गनं गनं नासःद्यः रूपय् पूजा यानावयाचोंगु नं दु । पशुपतिया भुवनेश्वर, भण्डारखाल, सुलिम्हया नटराज थुकिया दसु खः (प्रजापति, २०६३, पृ. ८-९) ।

नेवाः समाजय् वाजंयात नं नासःद्यःया रूपय् पूजा याय्गु चलन दु । बाजं थाय्न्हाः बाजंयात भागि यानाः जक थाय्गु याइ । बाजंया छगू बों तिसः पिहांवइसा मेगु बों घोंसः पिहांवइ । तिसः पिहांवइगु बोयात नासः व घोंसः पिहांवइगु बोयात माङ्का धाय्गु चलन दु । उकिं बाजं अंगलय् खाइबले नासःद्यःयात चोय् लाकाः जक कोखाय्केमाःगु मान्यता दु । नासःद्यःयात गुप्तद्यःया रूपय् नं सोय्गु चलन दु । मेपिन्त केने मज्यू धइगु ल्याखं धकिं तया तोःपुइमाः । उगु धकिमय् सोंगः मिखा दुगु सोपुचः व मेमेगु थीथी चित्र तय्गु चलन दु ।

प्याखं सय्कीपिन्सं दकले न्हापां थःपिन्सं सय्केगु खः धकाः प्रतिज्ञा याय्कथं वा सय्केगु पक्का जुल धकाः कोःछीकथं जाकि, गोय्, दक्षिणा आदि किसली तयाः नासःद्यः पूजा नितिं माःगु पूजाजोलं तयार यानाः पूजा याइ । थथे नासःद्यः पूजा याय्धुंकाः विधिवत् रूपं सेनेगु ज्या न्हाइ ।

नासःद्यः पूजा यानाः विधिवत् रूपं प्याखं सेनेगु झोलय् द्यः सालाः हय्गु परम्परा दु । थथे नासःद्यः सालाः हय्धुंकाः उगु थासय् तोःते मज्यू धइगु विश्वास दु । अन हे चाहिनाः सय्केमाः धइगु मान्यता दु ।

प्याखं सय्केगु झोलय् बच्छि ज्या कोचाय्काः नासःद्यःया पूजा याय्माःगु चलन दु । उगु पूजायात बापूजा धाइ । थथे पिथनेबले अनिवार्य रूपं नासःद्यःया पूजा याय्माः ।

५. घंगला पूजा

प्याखं परम्पराय् थीथी देवदेवी प्याखं, अष्टमातृकाया प्याखं, खःप्याखं, लाखेप्याखं आदि ख्वाःपाः पुयाः हुइगु प्याखं खः । थुगु प्याखंत तान्त्रिक शक्तिलिसे स्वापू दुगु खः । छुं नं प्याखं सेनेत नासःद्यः पूजा व मेगु थीथी पूजाआजा याय्माःगु परम्परा नेवाः समाजय् दु । ख्वाःपाः पुयाः हुइगु प्याखनय् नासःद्यःया पूजा लिपा मेगु विशेष पूजा याय्माः व खः घंगला पूजा । घंगला देवत्वया प्रतीक खः । गुम्ह देवीया प्याखं हुइकेगु खः उम्ह देवदेवी थाय् वनाः घंगलाय् द्यः सालेगु याइ । उकिं देवप्रतिष्ठा हे घंगलाय् याइ । छुं नं अष्टमातृका

प्याखं वा देवदेवीया प्याखनय् प्याखंमोलं घंगला न्ह्याय्धुनेवं खाय्गु शुरु जुइ । तोःतलकि खाय्गु नं दी । थुकिया अर्थ घंगला न्ह्यातकि घंगलाय् दुगु देवत्व उम्ह प्याखंमोःयाके दुबी । घंगला तोःतलकि उम्ह प्याखंमोःयाके चोंगु देवत्व नं लिहांवनीगु खः । उकिं ख्वाःपाः पुयाः हुइकीगु प्याखनय् घंगलाया थःगु हे बिस्कं पहः दु । घंगलाय् घः सालेगु पलेसा यदि प्याखंमोःयाके हे घः साःसा देवत्व लितमकाःतले खानाः हे चोने माली । तान्त्रिक लागाय् देवत्व प्राप्त जुलकि खाय्माःगु परम्परा दु । उकिं प्याखंमोःयाके देवत्व मसाःसे घंगलाय् जक सालेगु यानातःगु जुइमाः । प्याखंमोः गुबले घः जुया प्याखं हुइ उबले जक घंगला न्ह्याय्गु याइ ।

मध्यकालय् घंगलाय् सिद्धि प्राप्ति याय्गु विधियात लिपिबद्ध यानातःगु दु गुकियात घाघरसिद्धि विधि, घाघलसिद्धि विधि, घुर्घुरीबन्धनसिद्धि विधि, गुर्घुरीबन्धनसिद्धि विधि, घर्घरासिद्धि विधि, घर्घरीसिद्धि विधि आदिया नामं म्हसीके फु । चीगःगु गंयात संस्कृतभाषाय् घर्घरा, घर्घर्य धाइ । घाघरसिद्धि विधिया बारे मध्यकालय् लिपिबद्ध जुयाचोंगु सफूत गुलिं चीहालं चोयातःगु दुसा गुलिं ताःहाकलं चोयातःगु दु । चीहाकलं चोयातःगुलिइ थथे याय्गु अथे याय्गु धकाः निर्देशन वाक्य जक चोयातःगु दु, ताःहाकलं चोयातःगुलिइ मन्त्रनापं निर्देशन वाक्य चोयातःगु दु । राष्ट्रिय अभिलेखालय स्थित लगत नं १/१५८१ स दुगु घाघरसिद्धि विधिइ थथे दु ।

? ॐ नमः श्रीनाटेश्वराय नमः ॥ ॥

ततो घाघरसिद्धि विधान ॥ ॥ ॥ ॥

मुल नाटेश्वर पूजन पूर्वोक्त क्रमेण नाटेश्वर पूजयेत् ॥ ॥ ॥

पुष्पभाजन, न्यास ॥ ताल ॥ खिं ॥ बहुलि ॥ आचोरागा ॥

संप्रदाय बोय ॥

पूर्वोक्त क्रमेण, तार आदिन, समस्तं संप्रदाय पूजा याय ॥

स्वस्व मन्त्रेन, वलि ॥

धूप ॥ दीप ॥ नैवद्य ॥ जाप ॥ स्तोत्रं ॥ ॥ ॥

थ्वते धुनडाव ॥ ॥

ग्वय छाय ॥ पशुतर्पण याय ॥ ॥

ततो प्याखनमो उझा आदिनं पतवासन,

स्वस्तिक चोयाव स्वस्तिकस स्वने,

एका प्लकान, गाले निव्वछन याय ॥

अर्घपात्र लंखन हाय ॥
 मितं फं ताडचा सगोनन त्वाय ॥ ॥
 घाघर आदिनं विशर्जन याय ॥ ॥
 प्याखनमोया लाहातस, चेतन, स्तिक चोय ॥
 गाछेकार, गाछे, लवल्लहाय ॥
 ताल ॥ बहुलि ॥ खिं ॥
 दक्षिणा तस्यं उझापनि लवल्लहाय ॥ ॥
 घाघर भुल्लहाय, त्वुदोन, आचोरागा बिय ॥ ॥
 मूलमन्त्र पदलपाव बिय ॥
 दक्षिणा तस्यं प्याखनमो बिय ॥ ॥
 थ्वते धुनकाव ॥
 चन्दन ॥ सिन्धुर ॥ सगोन ॥ स्वान बिय ॥
 गाछे पेडन ॥ सेफं आरतिन गाल ॥ ताय होले ॥ ॥
 प्रतिष्ठा, सूत्रया प्याखन जुक्व हुयके ॥
 प्रवेश जुक्व खाडन, हुय माल ॥ ॥
 ततो आचार्य्य पूजा ॥
 दक्षिणा याचके ॥
 वाचन ॥ वलि थोय ॥ ॥
 देवसके स्वान कोकायव स्वान बिय, समय बिय ॥ ॥
 छे वाडाव, स्व ३ स्व माडल थेले ॥
 लंखन के बो ३ ॥ मितं बिय ॥
 स्व ३ प्याखन स्यडा थायस देवल्लहाय ॥ ॥
 समय चेपन थिएके ॥ ॥
 घाघर तोय ॥
 इति घाघरसिद्धिविधिः समाप्तं ॥ शुभं ॥
 नाटेश्वर प्रीतिरस्तु ॥ शुभं ॥ ॥
 नासःद्यःयात नमस्कार याय् । आः घाघरसिद्धि विधान । नासःद्यःयात पूजा यानाः स्वां छासैं प्याखं

मुद्राय् चोना: ता:, खिं, ख्वाय्मालि, आचोरागा (का:रु) आदि दकों बोय्गु । छसिकथं ता: आदि दकोयात मन्त्र बोबों पूजा याय्गु । धुपाँय्, मत, जाकिं पूजा याना: स्तोत्र बोनेगु । थुलि याय्धुनेवं गोय् छायागु, पशु बलि बिइगु । प्याखंमो:, गुरुं पोताचं स्वस्तिक चोय्गु । स्वस्तिकय् ईका प:कां गाला: द्य:ने छायागु । अर्घपात्रं ल: हा: याय्गु । मत, फं, ता:चां, सगं बिया: घंगला विसर्जन याय् । प्याखंमो:या ल्हातय् सिन्हलं स्वस्तिक चोय् । गाछेकारं गाछे ल:ल्हाय् । ता:, खिं, ख्वाय्माली दक्षिणा तथा: गुरुयात ल:ल्हाय्गु । घंगला, बाजं थाय्थे याना: केना:, त्वुदोन, आचोरागा (का:) बिय् । मूलमन्त्र बोने । दक्षिणा तस्यं प्याखंमोलं बिइ । थ्व धुंका: श्रीखण्ड, सिन्दुर, सगं स्वां बिइ । गाछे प्यनी । सिंयागु फं आरति याय् । ताय् ह्वले । प्रतिष्ठा सूत्रया प्याखं दकों हुइके । प्रवेश जुको खाना: हुइमाल । आ: आचार्य पूजा । दक्षिणा तय् । छुं वाचन (पाठ) याय् । बलि थय । द्य:याके चोंगु स्वां कोकया: स्वां बिय । समय बिय् । छेँय् वना: सोक: मन्द: थिले । सोक:तक लखं हा: याना: मत बिय् । प्याखं स्यंगु थासय् सोक: द्य:ल्हाय् । समय चिपं थियके । घंगला तोय् । घाघरसिद्धि विधि कोचाइ ।

घंगला प्याखंलिसे स्वापू दुगु वस्तु ख: । घंगलाय् सिद्धि प्राप्त याय्गु विधि ख: । प्याखंयात हिसि दय्क नासलं लिकेत नास:द्य:या पूजा याय्मा:गु परम्परा नेवा: समाजय् थौंतक नं लेनाचोंगु दनि । प्राचीन शास्त्रीय प्याखं संगीतयुक्त याना: हिसिं बिलिबिलं जाय्केगु नितिं मुद्राय् चोना: ता:, खिं, ख्वाय्मालि, आचोरागा (का:) बोया: पूजा याय्मा:गु परम्परा खनेदु । प्याखंमो:, बाजं नापनापं प्याखंलिसे स्वापू दुगु दकों जोलंत नं पूजा याय्मा: ।

६. इकुनप्याखं

नेपालय् मातृशक्तिया उपासना याय्गु परम्परा प्राचीन इलंनिसें जुयावयाचोंगु खँ थन थापना यानात:गु थीथी मूर्ति केनाचोंगु दु । शक्तिया उपासना देय्या रक्षाया नितिं याइगु ख: । थ्व हे झोलय् सप्तमातृका, अष्टमातृका, नवदुर्गा, तलेजु आदिया थापना देय्या रक्षाया नितिं जुल । अथे हे बौद्ध सम्प्रदायकथं तारा, योगिनी, अजिमाया उपासना शक्तिपूजाया नितिं या:गु खनेदु । तान्त्रिक सुरक्षाया नितिं १३ गूगु शदीपाखे येँ खड्गाकार, यल चक्राकार व खोप श्रीयन्त्राकारया रूपय् मातृकादेवीपिं थापना यानात:गु दु । नेवा:तय्गु मू बस्ती व:गु थुकथंया प्रवाहं दको नेवा: बस्ती प्रभाव लात ।

पीगंया पूर्व रूप 'पीठगण' ख:, गन गंछि द्य:पिं दइ । नेवा: समाजय् छुं नं बस्ती थापना याय्धुंका: उगु बस्तीयात तान्त्रिक कवचं फिकेगु चलन दु । तान्त्रिक सुरक्षायानितिं शक्तिया मू स्रोत धैगु हे पीगं ख: । तान्त्रिक शक्ति उपासना याइपित पीगं अतिकं हे महत्त्वपूर्ण थाय् ख: । शक्ति उपासना याय्गु थाय् जूगुलिं थ:गु बस्तीदुने

छुं नं कथंया विघ्नबाधा मवय्मा धकाः प्रत्येक नेवाः बस्तीं थःथःगु शक्तिपीठय् पूजा यानावयाचोंगु दु । पीगनय् पूजा यायगुया मू उद्देश्य धैगु हे भूत, प्रेत, पिशाच, अगति, थीथी लोय् नापं अष्टभयं (जुजु, खुँ, लः, मिं, फय्, शत्रु, मलः व भुखाय्) थी मफय्मा धकाः खः । पीगंघःयात बौद्ध समाजं अजिमा घः व हिन्दू समाजं मातृकाया रूपय् हनावयाचेंगु दु । ब्रम्हायणी, माहेश्वरी, कौमारी, वैष्णवी, इन्द्रायणी, चामुण्डा व महालक्ष्मीयात च्याम्ह अजिमा वा अष्टमातृका धकाः धाइ । पीगनय् अष्टमातृका नापं सिम्बाः, धुम्बाः, भैलःघः, गणेश आदि घःपिं यानाः गंछि घःपिं थापना यानातःगु दइ । उकिं पीगं पूजा यायगु धैगु हे तान्त्रिक दृष्टिकोणं शक्ति उपासना यायगु पूजा खः । तान्त्रिक पूजा याइपिं मनूतय् थौंतक नं पीगनय् वनाः तान्त्रिक साधना यानावयाचोंगु दु । तान्त्रिक शक्तिया मू स्रोतकथं पूजाआजा यानावयाचोंपिं पीठगण घःयात मूर्तिजक थापना यानाः मगाना उगु मूर्ती जीवन्यास विधिं देवत्व प्रतिस्थापन यायधुंकाः तिनि व घःया सजीवता दइगु विश्वास जूगुलिं थीथी देवदेवीयात सजीवता बीगु झोलय् मनूया शरीरदुने घः दुबिकेगु परम्परा न्हात । थुगु हे परम्परादुने थीथी मातृकायात नं सजीवता बीगु ज्या जुल । थ्व हे झोलय् इकुन प्याखं दय्केगु ज्या जुल जुइ । मध्यकालय् इकुन प्याखंया नामं परिचित प्याखंत थौंकन्हे थीथी नामं म्हसीकाः वयाचोंगु दु ।

किपूया बाघभैरव प्याखं १२ दँय् छकः सेनीगु प्याखं खः । थ्व प्याखं गथांमुगःचःहेंखुन्हु चान्हे विधिपूर्वक नाःसःघः सालाः सेनी । भैरव, गणेश, इन्द्रायणी, माहेश्वरी, वैष्णवी, कौमारी, बाराही, काली, ब्रम्हायणी, महालक्ष्मी (कलश), सिंधिनी, व्याघ्रिनी व कथितिया महाघः दुगु थ्व प्याखं थीथी थासय् केनेधुंकाः भलभल अष्टमीखुन्हु सीजा नकाः मन्त्रदीक्षा लित कायगु याइ । गुकिं थ्व प्याखं कोचाःगु संकेत बी ।

अथे हे खोपया नवदुर्गा प्याखं गथांमुगः चःहेंखुनु जन्मया ल्याखं पूजाया शुभारम्भ जुइ । नःलास्वने चःहेंनिसें बाला चःहेंतक बाल्यकाल, यःमहिपुन्हिनिसें पाहां चःहेंतक यौवनकाल, माताति चःहेंनिसें बुढेसकाल व भलभल अष्टमीखुन्हु सीगु अर्थात् प्याखं कोचाइगु खः (श्रेष्ठ, २०६०, पृ. ३३) । उकिं किपूया बाघभैरव प्याखं व खोपया नवदुर्गा प्याखं गथांमुगःबले न्हाकाः भलभल अष्टमी कोचाइगु प्याखंत खः ।

थुकथं हे येंया पचली भैरव, न्यत अजिमा, लुंमरि अजिमा, हल्चोया भैरव प्याखं, थेचोया नवदुर्गा प्याखं गथांमुगःबले न्हाकाः भलभल अष्टमी कोचाइगु प्याखंत खः । थुपिं दको अजिमा प्याखनय् शुरूवात यात जन्म व कोचाइगुया मरणकथं ख्वाःपाः उनाः कोचाय्केगु चलन दु ।

खोपया नवदुर्गा प्याखं मल्लकालय् 'इकुनप्याखन' नामं प्रचलित जुयाचोंगु खः धकाः इतिहासविदत्तय्सं धायगु याः । खोपया हनुमानघाटया पूर्वपाखे इखुदोः धइगु थाय् दु । नवदुर्गा प्याखं देसपिने स्यनेमाः धइगु प्रसंगय् दकलय् न्हापां उगु थासय् सेनीगु जूगुलिं थ्व प्याखंया नां इकुं प्याखं जूवंगु खः (श्रेष्ठ २०६०, पृ. ४९) । अथे हे इकुं प्याखनया अर्थ खोपय् ख्वाःपाः पुयाः हुलीगु महाकाली प्याखं धकाः

न्हैथनातःगु दु (Malla 2000, p. 22) । थुकिं इकुनप्याखं धाय्बले खोपया नवदुर्गा प्याखं जक खः धकाः धयावयाचोंगु खः । तर नेसं ८०० जःखःया राष्ट्रिय अभिलेखालयया माइक्रोफिल्म ल्याः A 612/12 स थीथी थाय्था इकुंप्याखंयात थीथी जोलं इनेगु झोलय् येंया इखुनप्याखनयात ब्यूगु जोलं, थेचोया इखुनप्याखंयात ब्यूगु जोलं अथे हे कितपुरया इखुनप्याखंयात ब्यूगु जोलं न्ह्यथनातःगु दु । उकिं थुगु थ्यासफुली येंया इखुनप्याखन, थेचोया इखुनप्याख, कितपुरया इखुनप्याखं धकाःन्ह्यथनातःगुलिं इकुन प्याखं धइगु खोपया नवदुर्गा प्याखं जक मखुसे सोनिगःया थीथी थासय् थ्व प्याखं दु धइगु खँ स्पष्ट यानाचोंगु दु । थुकथं सोय्बले इकुन प्याखं इखुंद्रःपाखें वःगु खः धकाः धाय्मछिं । अथे हे खोपय् ख्वाःपाः पुयाः हुइगु महाकाली प्याखं जक नं धाय्मछिं ।

इकुन खँगोः पूर्व-दक्षिण कुं आग्नेयकोणपाखें वःगु जुइमाः । अमरकोशय् आग्नेयकोणया नेपालभाषां 'येकुलि' धकाः अर्थ बियातःगु दु । *अमरकोशय्* दुगु नेवाः खँगोः येकुलिपाखें येकुन जूवन । नेवाःभासाय् एकार हिलाः इकार जुयाचोंगु आपालं खँगोःत दु ।

येहे > यिहि > इहि

येहे खँगोःया न्ह्यःनेया मध्यअर्धस्वर न्ह्यःनेया उच्चअर्धस्वरय् स्वरवृद्धि जुयाः *यिहि* जुल । यिहिया यि अर्धस्वर इ स्वरवणर्थ ह्यूपाः वयाः अक्षरीकरण जुल । थुकथं येहे ह्यूपाः वयाः *यिहि* जुल । उकी नं ह्यूपाः वयाः *इहि* जुल ।

येल > यिल > इल

येस > यिस > इँस

चेकन > चिकन

जे > जि

थथे जूगुलिं येकुनपाखें एकारं इकारय् सः हिलाः *यिकुन* जूवन । भासाय् 'य' ध्वनि हिलाः 'इ' जुइगु नियमकथं यिकुनपाखें 'इकुन' जुल । उकिं इकुन धइगु हे आग्नेयकोण खः । तन्त्रया दृष्टिं आग्नेयकोण शक्तिलिसे स्वापू दुगु कोण खः । तान्त्रिक यन्त्र शक्ती थीथी दिशाय् थीथी द्यः व इमिसं जोनीगु आयुधया खँय् थथे न्ह्यथनातःगु दु ।

<u>दिशा</u>	<u>द्यः</u>	<u>आयुध</u>
पूर्व	इन्द्र	वज्र
आग्नेय	अग्नि	शक्ति
दक्षिण	यम	दण्ड

नैऋत्य	निऋत्य	खड्ग
पश्चिम	वरुण	पाश
वायव्य	वायु	अंकुश
उत्तर	कुबेर	गदा
इशान	इशान	त्रिशूल

अथे हे राष्ट्रिय अभिलेखालयया माइक्रोफिल्म ल्याः H 323/25 स इन्द्रपूजा विधिबारे थुकथं न्ह्यथनातःगु दु ।

? थ्वते ध्वजा छाय

इन्द्रया वज्र

आग्नेयया शक्ति

जमया दण्ड

नैऋत्यया खड्ग

वरुणया पाश

वायुया ध्वज

कुबेरया गदा

इशानया त्रिशूल

७. लिखँ

तन्त्रया खेलय् आग्नेयकोण शक्तिलिसे स्वापू दुगु कोण खः । येँया पचलीभैरव, खोपया नवदुर्गा, थेचोया नवदुर्गा, किपूया बाघभैरव प्याखं (गथु प्याखं) तान्त्रिक शक्ति उपासना यानाः देशया सुरक्षाया नितिं दय्कातःगु प्याखंत खः । उकिं आग्नेयकोण व इकुन प्याखं निगुलिं शक्तिलिसे स्वापू दुगुलिं थ्व प्याखंया नां पूर्व-दक्षिण कुंया नामं हे मल्लकालय् यिकुन/इकुन प्याखं जूवंगु खनेदु । उकिं गथांमुगलं न्ह्यानाः भलभल अष्टमीं कोचाइगु थुजाःगु तान्त्रिक शक्ति उपासना याय्त दय्कातःगु नेपालमण्डलया दको प्याखं इकुन प्याखं खःसा थ्व हे थःथःगु लागाय् थःगु कथं हे द्यःत प्राथमिकता बियातःगुलिं थुगु प्याखंया नां खोपय् नवदुर्गा, किपुली बाघभैरव प्याखं, येँय् पचली भैरव, न्यत अजिमा, लुंमरि अजिमा धकाः प्याखंया नां जूवन । तान्त्रिक खेलय् आग्नेयकोण शक्ति शुरु जुइगु कुंया रूपय् काइ । इखुद्वः धइगु थाय् नं खोपया दक्षिण-पूर्वय् लाःगु कारणं यानाः उगु थाय्या नां हे इखुद्वः जुल । उकिं इखुंदोलय् नवदुर्गा प्याखं दकले न्हापां सेनेगु

परम्परा न्ह्यानाचोंगु जुइमाः । अथे हे किपूया बाघभैरव प्याखनय् नं आसन ग्रहण याकेगु झोलय् मू पात्र व मूद्यः (महालक्ष्मी)यात आग्नेयकोणय् तयातःगु दु । उकिं शक्तिलिसे स्वापू दुगु अजिमा प्याखंत मल्लकालय् इकुन प्याखंया नामं म्हसीकाः वयाचोंगु खः ।

लिधँसा

कसाः, प्रेमबहादुर (सं), (नेसं १०८४), *रत्नेश्वर प्रादुर्भाव* । येँ: च्वसापासा ।

जोशी सत्यमोहन, शाक्य, हेमराज (नेसं १०९०), *विक्रमचरित* । येँ: च्वसापासा ।

थापा, मोहन हिमांशु (विसं २०५०), *साहित्य परिचय* । येँ: साझा प्रकाशन ।

द्विवेदी, भोजराज (सन् १९९९), *यंत्र शक्ति और साधना* । नई दिल्ली: डायमंड पाकेट बुक्स (प्रा.) लि. ।

नेपालभाषा मंकाः खलः, (नेसं १११४), *भिन्तुना पौ* । येँ: नेपालभाषा मंकाः खलः, ५७ ।

प्रजापति, सुभाषराम (नेसं ११२६), *नेपालमण्डलया ख्वाःपाः प्याखं* । थिमि: मध्यपुर कला परिषद् ।

महर्जन, जीवनकुमार (नेसं ११२१), *धान्यवति प्याखनया-छगू अध्ययन* । त्रिभुवन विश्वविद्यालय,
नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् लःल्हाःगु अभिलेख-सम्पादन ।

महर्जन, जीवनकुमार (नेसं ११२४), *कर्पावतीचरित्र* । पांगाः सुशिला महर्जन ।

वज्राचार्य (क), चुन्दा (नेसं ११०५), मल्लकालया छुं संस्कृति । येँ: काशीनाथ, तमोट ।

वज्राचार्य, चुन्दा (नेसं १११२), नेपालभाषा नाटकया प्रवाह व प्रवृत्ति, त्रि.वि.वि. मानविकी तथा सामाजिक
शास्त्र संकाय डीन कार्यालय विधावारिधिया नितिं न्ह्यबोःगु शोध-प्रबन्ध ।

वज्राचार्य (ख), शान्तहर्ष (नेसं ११०५), मल्लकालया मुक्कं नेपाल भाषाया नाटकया धलः । येँ: विमला
वज्राचार्य ।

श्रेष्ठ, पुरुषोत्तम, (विसं २०६०), भक्तपुरको नवदुर्गा नृत्य । ख्वपः बबिता श्रेष्ठ ।

श्रेष्ठ, माणिकलाल (११२०), प्याखं (नाटक) साहित्य छुं चर्चा, नासः दबू, पलिस्था, ११-१४, ।

Malla, Kamal P. (Ed), (2000), *A Dictionary of classical Newari*. Kathmandu:
Cwasāpāsā.

राष्ट्रिय अभिलेखालयया माइक्रोफिल्म ल्याः A 612/12

राष्ट्रिय अभिलेखालयया माइक्रोफिल्म ल्याः H 323/25